

Pregledni rad
Primljeno 11.10.2016, prihvaćeno za objavljivanje 4.12.2016.

Doc. dr. sc. Safet Husejnović
Univerzitet u Zenici, Islamski pedagoški fakultet
safethus@hotmail.com

RUKOPISI TEDŽVIDA U GAZI HUSREV-BEGOVOJ MEDRESI

Sažetak

Prvi muslimani od vremena spuštanja Objave posvećivali su pažnju ispravnom učenju Kur'ana. Božiji poslanik Muhammed, s.a.v.s., lično je slao svoje specijalizirane osobe u pojedine pokrajine sa zaduženjem da druge nauče pravilnom učenju Kur'ana. Shodno tome, tedžvid je naučna disciplina koja izučava fonetiku Kur'ana. Od pojave islama, pa do dana današnjeg, naučni krugovi muslimana širom svijeta pravilno su shvaćali važnost ove znanstvene discipline. Kao rezultat toga napisana je vrlo opsežna literatura gotovo na svim jezicima kojim govore mnogobrojni muslimanski narodi. Među ove muslimanske narode svrstavamo se i mi, jer je i kod nas, na našem jeziku, napisano i štampano nekoliko rukopisa i udženika iz oblasti tedžvida. Nažalost, neki su od ovih rukopisa nestali, a neki još nisu pronađeni i obrađeni. U radu smo obradili i analizirali nekoliko rukopisa tedžvida koji se nalaze u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu.

Ključne riječi: Kur'an, tedžvid, rukopis, dužina, vokal, konsonant

Uvod

Tedžvid kao znanost izučava, prije svega, artikulacionu bazu, odnosno izgovorno-akustičke centre u kojima se glasovi produciraju i način na koji se oni izgovaraju, a potom povezuju u riječi, riječi u ajete, a ajeti u manje ili veće cjeline. Allah, dž.š., naređuje da se Kuran, a.š., uči *tertilom*,¹ a to znači da se moraju slijediti zakonitosti tedžvidske znanosti. Muhammed, s.a.v.s., tu je naredbu praktično realizirao i prvu generaciju muslimana naučio primjeni pravila tedžvida. Islamski mislioci

¹ Tertil je jasno, precizno, savjesno i odgovorno učenje Kur'ana po pravilima tedžvida.

definirali su, na osnovu postojećeg iskustva i vjerodostojnih predanja, norme i kriterije bez kojih se Kur'an, a.š., ne može pravilno učiti, odnosno oni su već postojećoj praksi dali formu ili, preciznije kazano, ustanovili tedžvid kao egzaktnu znanost. Ako se razmotre tematika tedžvidske znanosti, njena terminologija i metodologija, i kada se analiziraju njene definicije, povijesni nastanak i razvoj, onda se može reći da je tedžvid objavljena kur'anska fonetika. Bošnjaci su poklanjali veliku pažnju izučavanju Kur'ana, a to potvrđuje i činjenica o postojanju desetina rukopisa iz oblasti tedžvida. Samo da spomenemo da postoji deset rukopisa o izgovoru konsonanta *dad-* ض. U tom kontekstu ovdje ćemo navesti i analizirati pet rukopisa iz oblasti tedžvida koji se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, i to:

Tedžvid Karabaš (تجوید قره باش)

To je poznati udžbenik o čitanju Kur'ana na arapskom jeziku. Napisao ga je Abdurrahman Karabaš (umro u Istanbulu 904/1498. godine). Rukopis se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci i vodi se pod kataloškim brojem 134. Urađen je u formatu 16 x 11 i ima 20 stranica. Njegov je *nesh*² jednostavan. Papir tamnobijel, povez platneni. Djelo je prepisao Abdullah b. Munla Salih Hromo-zade, a nekadašnji potpisani vlasnici su: Munla Ahmed-efendija iz Ljubinja i Munla Salih Hromić iz Stoca, 1252/1836. godine. Tedžvid sadrži 22 naslova (Dobrača, 1963: II/102).

Počinje se s Allahovim imenom, zahvalom Allahu, dž.š., salavatom i selamom Muhammedu, s.a.v.s. Potom se govori o **hurufu medd** حروف مد – konsonantima pomoću kojih se tvore dugi vokali i **sebebi medd** أسباب مد – uzročnicima dužine. Nakon toga autor spominje sljedeća poglavlja:

1. **medd tabi'ijj** مد طبيعى – uobičajena dužina vokala;
2. **medd muttesil** مد متصل – spojena dužina vokala;
3. **medd munfesil** مد منفصل – rastavljena dužina vokala;
4. **medd lazim** مد لازم – stalna dužina vokala;
5. **medd 'arid** مد عارض – nestalna dužina vokala;
6. **medd lin** مد لين – poluvokalna dužina;

2 Nesh je jedno od najranijih pisama koje se najčešće koristi za prepisivanje knjiga ili pisanje dužih tekstova.

7. **tenvin i nemobilnost konsonanata** التنوين و الاسكان
8. **ihfa** اخفاء – skrivanje glasa u nazalizaciji;
9. **izhar** اظهار – nepromjenljiv izgovor konsonanata;
10. **iklab** اقلاب – preobrazba glasovnih osobina;
11. **idgam mea' gunne** ادغام مع غنة – asimilacija konsonanata s nazalizacijom;
12. **idgam bila gunne** ادغام بلا غنة – asimilacija konsonanata bez nazalizacije;
13. **idgam mislejn** ادغام مثلين – asimilacija istih konsonanata;
14. **idgam mutedžanisejn** ادغام متجانسين – asimilacija srodnih konsonanata;
15. **idgam mutekaribejn** ادغام متقاربين – asimilacija bliskih konsonanata;
16. **idgam šemsijj** ادغام شمسي – asimilacija određenog člana;
17. **izhar kamerijj** اظهار قمري – nepromjenljivost *mjesečevih glasova*;
18. **kalkala** قلقلته – odskočni konsonanti;
19. **ahkamu ra** احكام الراء – varijante izgovora konsonanta ر ;
20. **lafzatullah** لفظة الله – varijante izgovora konsonanta لام u riječi Allah;
21. **damir** ضمير – izgovor vokala uz spoju ličnu zamjenicu ه ;
22. **sekta** سكتة – trenutačni prekid glasa uz zadržavanje daha.

U našim krajevima Karabašev tedžvid često je prepisivan. O tome svjedoči i činjenica da se danas u Gazi Husrev-begovoj biblioteci čuva nekoliko rukopisnih primjeraka tog djela. Osim spomenutog prepisivača Abdullaha, taj rukopis prepisali su i Mustafa-beg b. Husejn Pašović iz tvrđave Prijedor, 1262/1846, Kuli-zade Ahmed al-Mostari, 1228/1813. (Jahić, 200: VIII/338), Ahmed-aga Zildži-zade, 15. ramazana 1220/1805. (Lavić, 2002: X/180).

To je kraće djelo iz tedžvidske znanosti čija je struktura veoma jednostavna i prilagođena svim uzrastima. Tedžvidsku znanost stoljećima su, s punim vjerskim zanosom, izučavali kako učenici medresa tako i polaznici mekteba, članovi kućnog domaćinstva i svi oni koji su željeli savladati učenje Kur'ana. Ovaj rukopis karakterističan je po jednostavnosti i lakoći stila i jasnim definicijama. Zbog svega spomenutog, mnoge generacije desetljećima su izučavale tedžvid iz ovog udžbeni-

ka, budući da je bio veoma popularan i raširen među muslimanima.

Ed-durru'n-nedid fi mesaili't-tedžvid

(الدر النضيد في مسائل التجويد)

Pisac ovog rukopisa je Ahmed Abdullatif el-Burlavi. Rukopis je na arapskom jeziku. Biografija autografa nije nam dovoljno poznata. Iz predgovora se razumije da je autor ovaj rukopis posvetio Sulejmanu Veličanstvenom, pa je, prema tome, živio i radio za vrijeme njegove vladavine. Nadimak El-Burlavi dobio je zbog toga što potječe iz kasabe Burlu, vilajet Ajdīn, u Turskoj. Pristupačni izvori ne spominju niti autora niti naslov njegova djela. Rukopis se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod kataloškim brojem R-7971. Rukopis je formata 21 x 12,5 (15 x 16,5); sadrži 17 redova i 102 stranice. Poglavlja i istaknute riječi pisani su crvenim mastilom. Po rubovima ima malo dopuna i ispravaki. Ima i kustode. Papir je bijel, glat; povež polukožni. Prepisi-vač i datum nisu navedeni (Fajić, 2003: XI/133–134).

Pisac djela, nakon zahvale Allahu, dž.š., na uputi, imanu i olakšici slijeđenja puta onih koji pravilno uče Kur'an, zatim, salavata i selama Muhammedu, s.a.v.s., potom ashabima, tabiinima i svim onim koji slijede njihov put, kaže:

*Bespomoćni rob Uzvišenog Allaha, Ahmed b. Abdullatif Burlavi, neka Allah uljepša njegov posjed, stanje riječi i motiviše ga u učenju najvažnijeg, a to je Allahov, dž.š., govor, odlučio je da sastavi knjigu o tedžvidskim pravilima pod nazivom **Poredani biseri o pitanjima u vezi sa tedžvidom** u kojoj će precizno iznijeti sve ono što je potrebno budućim studentima ove znanosti, moleći pomoć Allaha i nadajući se nagradi za uloženi trud. Djelo je podijeljeno na petnaest poglavlja a svako poglavlje ima dva, tri ili više podnaslova:*

1. **باب في أئمة القراء السبعة** Poglavlje o sedmerici imama u kira'etu koje je spomenuo imami Šatibi u svom djelu **حزر الاماني ووجه التهاني**.

2. **باب في التجويد** Poglavlje o tedžvidu; sastoji se od tri podnaslova: a) značenje termina **تجويد (tedžvid)**, **تحقيق (tahkik)**, **ترتيل (tertil)**, **اداء (eda)**, b) obligatnost teorijskog i praktičnog usvajanja i primjene tedžvidskih pravila c) predaje imama Asima u kira'etu u vezi s tedžvidskim pravilima.

3. **باب مخارج الحروف** Poglavlje o ishodištima glasova. Spominju se

govorni organi bez kojih se ne mogu zamisliti artikulacija glasova i njihova ishodišta.

4. باب في صفات الحروف Poglavlje o akustičnim osobinama glasova; čine ga dva podnaslova: a) stalna svojstva glasova, b) nestalne akustičke osobine glasova.

5. علامات الوقوف Znaci pauzalnih formi.

6. باب في الصفات الذاتية و العارضة Poglavlje o stalnim i nestalnim svojstvima glasova, sadrži trideset podnaslova;

- podjela akustičkih osobina glasova;
- konsonant همزة *hemze*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
- konsonant باء *ba*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
- konsonant تاء *ta*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
- konsonant ثاء *ta*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
- konsonant جيم *džim*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
- konsonant حاء *ha*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
- konsonant خاء *ha*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
- konsonant دال *dal*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
- konsonant ذال *zal*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
- konsonant راء *ra*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
- konsonant زاء *za*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
- konsonant سين *sin*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
- konsonant شين *šin*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
- konsonant صاد *sad*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
- konsonant ضاد *dad*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
- konsonant طاء *ta*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;

- cije;
- konsonant **ظاء** *za*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
 - konsonant **عين** *ajn*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
 - konsonant **غين** *gajn*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
 - konsonant **فاء** *fa*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
 - konsonant **قاف** *qaf*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
 - konsonant **كاف** *kaf*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
 - konsonant **لام** *lam*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
 - konsonant **ميم** *mim*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
 - konsonant **نون** *nun*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
 - konsonant **هاء** *ha*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
 - konsonant **واو** *vav*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora;
 - konsonant **الف** *elif*, njegove osobine, mjesto tvorbe i način artikulacije;
 - konsonant **ياء** *ja*, njegova svojstva, mjesto tvorbe i način izgovora.

7. **باب في الاظهار** **Poglavlje o nepromjenljivoj arikulaciji glasova (izhar).** Podijeljeno je na sljedeće podnaslove: a) *izhar halkijj, izhar šefevijj, izhar kamerijj i izhar mutlak*, b) vrste asilimilacije (*idgam*): *idgam bila gunne, idgam me'a'l-gunne, idgam mutemasilejn, idgam mutedžanisejn, idgam mutekaribejn i idgam šemsijj*, c) preobrazba akustike glasova (*iklab*), d) skrivanje glasa u nazalizaciji (*ihfa*).

8. **باب في المد** **Poglavlje o dužinama, gubljenju dužina vokala i o tešdidima.**

9. **باب في الضمير** **Poglavlje o izgovoru vokala uz spojenu ličnu zamjenicu *ha* (damir).**

10. **باب في الرسم العثماني** **Poglavlje o osmanskome pismu.**

11. **باب في النطق الضاد** **Poglavlje o izgovoru glasa *ض*.**

12. Poglavlje o spojenom i rastavljenom *elifu* dijeli se na dva podnaslova; a) *elif* na početku glagola, b) *elif* na početku imena (imenica).

13. باب في اللحن Poglavlje o greškama u toku učenja Kur'ana sadrži dva podnaslova; a) značenje i upotreba riječi *lahn*, b) vidljive i skrivene greške u toku učenja Kur'ana (*lahn dželij i lahn hafijj*).

14. باب في الوقف و الابتداء Poglavlje o pauzalnoj i početnoj formi (*vakf i ibtida'*) dijeli se na sljedeće podnaslove: a) *vakfu't-tamm* – potpuna pauzalna forma, b) *vakfu'l-kafi ve'l-vedžiz* – zadovoljavajuća i prikladna pauzalna forma, c) *vakfu'l-hasen* – dobra pauzalna forma, d) *vakfu'l-kabih* – neprikladna pauzalna forma.

15. باب في الاستعاذة Poglavlje o *isti'azi* (*Euзу billahi mine'sejtani'r-radžim*) dijeli se na: a) izgovaranje *isti'aze* i *bismile*, b) vrijednosti učenja Kur'ana. Ovo djelo iz tedžvida spominje Fehim Spaho u katalogu *Arapski, perzijski i turski rukopisi Hrvatskog Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, I svezak, Državna tiskara u Sarajevu, 1942. godine. Rukopis se nalazi u biblioteci „Muhammed Seid Serdarević“ u Zenici, a poklonio ga je Mustafa Begagić (Babić, 2004: 12).

El-Mukaddima el-Džezarijje

المقدمة الجزرية

To je kasida o tedžvidu koju je napisao Muhammed b. Muhammed el-Džezeri. Rođen je 751/1350. godine u Damasku. Postao je hafiz Kur'ana u 12. godini života. Izučavao je islamske znanosti, a znanje je usavršio u poznavanju nauke o pravilnom učenju Kur'ana. Pisao je djela iz oblasti hadisa i kur'anskih znanosti. Najpoznatija su mu djela: *En-Nešr fi'l-kira'ati 'l-'ašr*, *Tajjibetu'n-nešr fi'l-kira'ati'l-'ašr*, *Eddurretu'l-mudi'e* itd. Umro je 833/1429. godine (Eš-Šafi, 2008: 17). Primjerak rukopisa djela *El-Mukaddima el-Džezarijja* nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod kataloškim brojem R-7963. U formatu je 24,5 x 19 i ima pet stranica. Naslovi i istaknute riječi pisani su crvenim mastilom. Ima i kustode. Papir bijel, malo učadio i oštećen, dohvaćen vlagom; bez poveza, listovi prosuti. Rukopis je prepisao kurra hafiz Asim-efendija Sirčo, 10. šabana 1345/1927. godine. Kasida sadrži 109 stihova (Fajić, 2003: XI/123). Pisac u *Uvodu*, nakon zahvale Allahu, dž.š., i salavata na Poslanika, s.a.v.s., govori o podjeli tedžvidske nauke (stihovi od petog do osmog). Poslije toga, spominje sljedeća poglavlja:

1. **مخارج الحروف Meharidžu'l-huruf.** Tu navodi dubokogrlene, grlene, jezičke, usnene i konsonante nazale (stihovi od devetog do devetnaestog).
2. **صفات الحروف Sifatu'l-huruf.** Svojstva glasova i to; bezvučni, zvučni konsonanti, plozivi, konsonanti frikati, konsonanti između ploziva i frikativa, konsonanti emfatici, konsonanti velari, konsonanti likvidi, konsonanti sibilanti, odskakanje konsonanata, mehki glasovi, konsonanti laterali, konsonanti vibranti, šumni konsonanti, konsonanti spore artikulacije (20–26).
3. **التجويد Tedžvid.** Obaveznost učenja po tedžvidu, vrste tedžvidske nauke, dozvoljeni i pokuđeni način čitanja Kur'ana (stihovi 27–33).
4. **الترقيق Terkik.** Nenaglašeni (mehak) izgovor glasova, a to su; الف (*elif*), همزة (*hemze*), لام (*lam*), باء (*ba*), ميم (*mim*) i جيم (*džim*); (stihovi 34–38).
5. **القلقلة Kalkala.** Odskočni konsonanti; كاف (*kaf*), طاء (*ta*), باء (*ba*), جيم (*džim*), دال (*dal*) (stihovi 39–40).
6. **ترقيق الراء و تفخيمها Varijante izgovora konsonanta راء *ra*** i to; visokonaglašena (krupna) varijanta izgovora – **tefhim** i niskonenaglašena (umekšana) varijanta izgovora – **terkik** (stihovi 41–43).
7. **التفخيم Tefhim.** Visokonaglašena (krupna) varijanta izgovora, i to glasova; *lam*, *konsonanata emfatika* i *velara*. Poglavlje sadrži i određene napomene u vezi sa svojstvima glasova (stihovi 44–49).
8. **الادغام Idgami.** Asimilacija konsonanata, i to; *idgamu mutemasi-lejn* – asimilacija istih glasova, *idgamu mutedžanisejn* – asimilacija srodnih glasova, *idgamu mutekaribejn* – asimilacija bliskih glasova (stihovi 50–51).
9. **الظاء و الضاء Glasovi ظ i ض i način njihove tvorbe i izgovora.** Nakon detaljne analize ovih glasova, posebno se napominje mogućnost geminacije (tešdid) kada su oni jedan do drugog, npr. انقض ظهرك ili يععض الظالم (stihovi 52–61).
10. **الغنة Gunna – nazalizacija,** s posebnim osvrtom na nazalizaciju konsonanata *nun* i *mim* (stihovi 62–64).
11. **احكام النون الساكنة و التنوين Pravila o nunu sakinu i tenvinu.** Navode se tedžvidska pravila; *izhar* – nepromjenljivost konsonanata, *idgam* – asimilacija konsonanata, *iklab* – preobrazba, i *ihfa* – skrivanje glasa *nun* i *tenvina* u nazalizaciji (stihovi 65–68).

12. احكام المد Ahkamu medd. Pravila o dužinama vokala, i to; *medd lazim* – stalna dužina, *medd muttesil* – spojena dužina, *medd munfesil* – rastavljena dužina (stihovi 69–73).

13. وقف و ابتداء Vakf ve ibtida. Pauzalna i početna forma u toku učenja Kur'ana, i to; *vakf tamm* – potpuna pauzalna forma, *vakf hasen* – dobra pauzalna forma, *vakf kafi* – zadovoljavajuća pauzalna forma i *vakf kabih* – neprikladna pauzalna forma (stihovi 73–78).

14. رسم المصحف العثمانيه Ortografija Osmanovog Mushafa. Navode se određeni konsonanti i riječi koje se različito čitaju u pauzalnoj i kontekstualnoj formi. Naprimjer, riječi koje označavaju jedninu ženskog roda u arapskom jeziku pišu se s okruglim ة, a ovaj glas se u toku pauzalne forme izgovara kao glas ة (stihovi 79–99).

15. Upotreba množine pojedinih imenica u značenju jednine. Spominju se razlike između kira'etskih škola u određenim ajetima, gdje neke imenice ženskog roda dolaze u jednini po jednoj, a u množini po drugoj verziji (stih 100).

16. همزة الوصل و القطع Spojeno i rastavljeno hemze. Također, razmatra se položaj *hemzeta* u pauzalnoj i kontekstualnoj formi (stihovi 101–103).

17. الروم و الاشمام Revm i išmam. *Revm* je izgovaranje kratkog vokala tiho, tako da to čuje samo onaj ko se nalazi blizu. *Revm* se primjenjuje na posljednjem kratkom vokalu u riječima koje su u nominativu ili genitivu. *Išmam* je akustičko signaliziranje na *damm* i može biti samo na kraju onih riječi koje su u nominativu, odnosno, čiji je posljednji suglasnik vokaliziran *dammom* (stihovi 104–105).

Djelo se završava zahvalom Allahu, dž.š., salavatom na Božijeg poslanika Muhammeda, s.a.v.s., ashabe i sve one koji ih budu slijedili (stihovi 106–109).

Ed-Durru'l-jetim

الدر اليتيم

Ovaj je rukopis risala o tedžvidu. Napisao ju je Muhammed b. Pir Ali el-Birgavi 981/1573. godine. Rukopis se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod kataloškim brojem 113.2, njegov format je 21,5 x 15 i ima sedam stranica. Nesh je jednostavan a papir tamnobijel. Povez polukožni. Na rubovima listova ima prepisivačevih bilježaka. Djelo

je prepisao Muhammed b. Ali b. Agrusi, iz Agrusa u vilajetu Konja (Dobrača, 1963: I/62).

Nakon zahvale Allahu, dž.š., salavata na Muhammeda, s.a.v.s., njegovu časnu porodicu, ističe se da je ova tedžvidska risala namijenjena svakome ko želi učiti časni Kur'an. U uvodnom dijelu navodi se sljedeća definicija tedžvida:

Tedžvid je znanstvena disciplina koja izučava izgovorno-akustičku bazu, njene centre u kojima glasovi nastaju, a koji opet u uzajamnoj vezi proizvode više akustičkih varijanti i nijansi, kao što su; naglašenost i nenaglašenost glasovnih osobina, odskakanje, sibilantnost, nazalizaciju, vibrantnost, šumnost i sporost artikulacije nekih konsonanata.

Potom se spomenuti pisac posebno fokusira na:

1. مخارج الحروف – Meharidžu'l-hurudž - izgovorna baza glasova i njeni centri, kao što su: *aksa'l-halk* – najdublji dio grla (*hemze i ha*), *vesatu'l-halk* – sredina grla, ždrijelo (*ha, 'ajn*), *edne'l-halk* – prednji dio grla, mehko nepce (*ha, gajn*), zadnji dio jezika (*kaf i kef*), srednji dio jezika (*džim, šin i ja*)... Također, obrađuju se zvučni i bezzvučni konsonanti, te velari, nevelari itd.

2. احكام اللام – Pravila koja se odnose na konsonant lam: ovaj glas javlja se u nekoliko izgovorno-akustičkih varijanti; a) *terkik* – umekšan izgovor glasa *lam*, što je njegova stalna akustička osobina, b) *tef-him* – naglašen, krupan izgovor ovog konsonanta, to je njegova nestalna akustička osobina.

3. ادغام – Pravila u vezi s idgamom. Obradene su osnovne vrste idgama i asimilacije, i to: a) *idgam bi gunne* – asimilacija s nazalizacijom, b) *idgam bi gajri gunne* – asimilacija bez nazalizacije, c) *idgamu mutedžanisejn* – asimilacija srodnih glasova, d) *idgamu mutekaribejn* – asimilacija bliskih glasova itd.

4. اظهار – Pravila u vezi s nepromjenljivošću glasovnih osobina (izhar). Spominju se sljedeće vrste izhara: a) *izhar halkijj* – nepromjenljivost grlenih glasova, b) *izhar šefevijj* – nepromjenljivost usnene artikulacije, c) *izhar kamerijj* – nepromjenljivost mjesečevih glasova.

5. اخفاء – Pravila skrivanja glasa u nazalizaciji (ihfa). Nazalizacija može biti: a) na *nun sakinu* ili *tenvinu*, koji se nalaze ispred sljedećih glasova: *ض, ظ, ز, ت, د, ف, ط, د, ت, ز, ظ, ض* b) na *mim sakinu*, kada bude prije vokaliziranog glasa *ba* (ihfa šefevijj).

6. **اقلاب – Pravilo preobrazbe glasovnih osobina (iklab).** Iklab se primjenjuje kada poslije *nun sakina* i *tenvina* dođe vokaliziran konsonant *ba* bilo u jednoj ili dvije riječi.

7. **مد – Dužina vokala (medd).** Spominju se četiri vrste medda, i to: *medd muttesil* – spojena dužina, *medd munfesil* – rastavljena dužina, *med lazim* – stalna dužina, *i med 'arid* – nestalna dužina.

8. **اشمام و روم – Išmam i revm.** O ovim pravilima govorili smo ranije.

9. **سكتة – Sekta** je prekidanje glasa uz zadržavanje daha prilikom izgovora nekih kur'anskih riječi. U ovom dijelu rukopisa navodi se i rasprava učenjaka u vezi s brojem sekti u Kur'anu.

10. **امالة – Imala** je neuobičajen izgovor vokala *a*, koji se prema akustičkom dojmu približava dugim vokalima, *e*, ili *i*. Risala se završava zahvalom Plemenitom Vladaru, Allahu, dž.š.

Fethu'l-akfal fi šerh tuhfeti'l-atfal

(الاطفال فتح الاقفال في شرح تحفة)

Ovo je komentar tedžvidskog djela *Tuhfetu'l-atfal*. Napisao ga je Sulajman el-Džemzuri, koji je živio u drugom stoljeću po Hidžri. Rukopis se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod kataloškim brojem R-7963. Ovaj rukopis ima osam stranica a format mu je 20,5 x 14. Naslovi i važnije riječi pisani su crvenim mastilom. Ovaj rad ima i kustode. Papir je bijel, malo učadio i oštećen, dohvaćen vlagom; bez poveza, listovi prosuti. Prepisao ga je kurra hafiz Asim-efendija Sirčo, 12. redžepa 1345/1927. godine (Fajić, 2003: XI/124).

Rukopis se sastoji iz uvodnog dijela, u kojem autograf, nakon zahvale Allahu, dž.š., salavata na poslanika Muhammeda, s.a.v.s., njegovu porodicu, ashabe, tabiine i sve one koji ih budu slijedili do Sudnjeg dana, spominje razlog za pisanje ovog djela, a to je želja njegovih prijatelja da napiše komentar svoje kaside o tedžvidu *Fethu'l-akfal*. Poslije toga on navodi sljedeća poglavlja:

1. **احكام النون الساكنة و التنوين – Pravila nun sakina i tenvina.** U ovom poglavlju objašnjava četiri pravila i to: a) *izhar* – nepromjenljivi izgovor konsonanata ه, ح, غ, خ. b) *idgam* – asimilacija konsonanata, c) *iklab* – preobrazba glasovnih osobina, d) *ihfa* – skrivanje glasa u nazalizaciji.

2. **حكم الميم و النون المشددين – Pravilo u vezi s konsonantima mim i**

nun. Navedena dva glasa imaju vremenski produženu nazalizaciju pri izgovoru kada se iznad njih nalazi *tešdid*.

3. احكام الميم الساكنة – **Pravilo o konsonantu *mim sakin*.** Ovdje se spominju pravila: a) *ihfa šefevijj* – skrivanje usnenog glasa *mim* u nazalizaciji, b) *idgamu mislejn sagir* – asimilacija dva konsonanta *mim*, *izharu šefevijj* – nepromjenljiv izgovor usnenih konsonanata.

4. احكام لام ال و لام الفعل – **Pravila u vezi s glasom *lam* uz određeni član *el* i kada je *lam* treći korijenski suglasnik u glagolima.** Izgovor glasa *lam* ostaje nepromijenjen ispred *mjesečevih*, a asimilira se ako se taj glas nađe ispred *sunčevih* konsonanata.

5. احكام الادغام – **Pravila o idgamima.** Analiziraju se sljedeći *idgami*: a) *idgamu mislejn* – asimilacija istih glasova, b) *idgamu mutekaribejn* – asimilacija bliskih glasova, c) *idgamu mutedžanisejn* – asimilacija srodnih glasova.

6. اقسام المد – **Vrste meddova.** Dugi vokali dijele se na dvije osnovne vrste: *medd aslijj* – s osnovnom dužinom i *medd fer'ijj* – s izvedenom dužinom.

7. احكام المد – **Pravila o meddovima.** Spominju se sljedeće dužine: a) *medd munfesil* – rastavljena dužina, b) *medd muttesil* – spojena dužina, c) *medd 'arid* – nestalna dužina, d) *medd lazim* – stalna dužina.

8. احكام السكون – **Pozicije sukuna u stalnoj dužini.** U ovom poglavlju analiziraju se četiri pozicije sukuna, i to: a) *muhaffef kelimijj* – gdje je *sakin* vidljiv, ortografski označen i nalazi se u jednoj riječi, b) *muhaffef harfijj* – gdje *sukun* nije vidljiv, ortografski nije obilježen i nalazi se na jednom konsonantu, c) *musekkal kelimijj* – gdje je *sukun* u jednoj riječi sadržan u osnovi geminacije, d) *musekkal harfijj* – gdje je *sakin* na jednom konsonantu skriven u *tešdidu* i javlja se u kur'anskim skraćenicama, nakon asimilacije istih konsonanata.

Djelo se završava zahvalom Allahu, dž.š., salavatom na Božijeg poslanika Muhammeda, s.a.v.s., njegovu porodicu, ashabe, tabiine, učeće i slušaoce Kur'ana.

Ovaj rukopis ubraja se u klasične rukopise iz oblasti tedžvidske znanosti i pisan je po Asimovom kira'etu i Hafsovom rivajetu. Rukopis se odlikuje jezgrovitosti i lahkim stilom, što mu daje posebnu draž i ljepotu.

Ovdje želimo navesti nekoliko rasprava o pravilnom izgovoru konsonanta ض i to:

1. **السهيل المسلول علي من ينقل في حق اداء الضاد – Es-sejlu'l-meslul 'ala men jenkulu fi hakki edai'd-dad.** Rasprava o pravilnom izgovaranju arapskih harfova ض ط i – naročito pri čitanju Kur'ana. Napisao Ebu Bekr Muhammed b. Bekr el-Bursavi šejh el-kurra' u Bursi, umro 1187/1773. godine. Rukopis se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod kataloškim brojem 2626.1. Njegov format je 18,5 x 12; papir žućkast i bijel. Povez polukožni. Nesh vrlo lijep, sitan. Na prvoj je stranici unvan (naslov) u bojama. Po rubovima listova dosta je piščevih bilježaka s oznakom منه (od njega, tj. pisca rukopisa), pisanih rukom istog prepisivača. Stranice su obrubljene trima tankim crnim linijama i jednom širokom zlatnom, a rubovi crvenom linijom. Prepis je dovršen 1134/1721. godine, što je na kraju označeno slovima – sistemom ebdžed.

2. **بغية المرتاد لتسهيل الضاد – Bugjetu'l- murtad li tashihi'd-dad.** Rasprava o izgovoru glasa ض. Napisao 'Ali b. Muhammed b. Halil b. Ganim el-Makdisi, umro 1004/1596. godine. Pismo, rukopis i cjelokupna obrada su kao i u prethodnom slučaju. Na prvoj je stranici unvan (naslov). Tu je pohvala ovom djelu u stihu. Na kraju je kratka piščeva biografija uzeta iz djela *El-Kevakibu ed-durrijetu fi menakibi es-sufijeh* 'Abdurre'ufa el-Munavija, umro 1031/1621. godine.

3. **رسالة في كيفية اداء الضاد المعجمة – Risala fi kejfijeti edai'd-dad el-mu'džeme.** Rasprava o izgovoru glasa ض, djelo Muhammeda b. Ebu Bekra el-Mer'aši Sačakli-zade, umro 1150/1737. godine. Ta'lik je pisan rukom prepisivača koji je prepisao i prethodno djelo. U vrhu prve stranice nalazi se unvan (naslov). Na rubovima ima bilježaka koje tumače tekst.

4. **ارشاد العباد الي تسهيل الضاد – Iršadu-l-'ibad ila tashihi'd-dad.** Rasprava o prethodnoj temi, djelo šejha Sulejman-efendije, vaiza u Aja Sofiji, umro 1134/1721. godine. Nesh je lijep. Ovaj, i prethodne radove, prepisao Mustafa b. Muhammed ed-Dijai el-Guzelhisari 1135/1722. godine.

5. **رسالة في موضوع السابق – Risala fi mevdui es'sabik.** Rasprava o istoj temi. Napisao ju je šejh Sejid Mustafa el-Armanaki et-Tekavi el-Antali el-Maliki. Rukopis nema naslova. Nesh je lijep i pisan je rukom već spomenutog prepisivača. Na rubu nekih listova ima bilježaka koje tumače tekst.

6. **رسالة في كيفية اداء الضاد المعجمة – Risala fi kejfijeti edai'd-dad**

el-mu'džeme. Rasprava o izgovoru glasa ض, čiji autor je Ahmed Mu-derris-zade. U uvodu pisac spominje navedenog šejha Sulejman-efendiju i njegovu diskusiju o toj temi, brani njegovo tumačenje i naziva njegove protivnike nezalicama.

7. رسالة اخري في نفس الموضوع – **Risala uhra fi nefsi'l-mevdui.** Druga rasprava o istoj temi istog pisca u kojoj on brani Ibni Ganima el-Makdisija, kojeg je kritizirao Misirac 'Ali-efendija Mensuri. Pismo i rukopis su kao i prethodni.

8. رسالة في كيفية النطق بالضاد – **Risala fi kejfijeti 'n-nutk bi'd-dad.** Traktat o načinu izgovora Dada'Ali el-Mensurije, u kojoj on pobija Ibni Ganimovu raspravu o ovom pitanju. Pismo i rukopis – kao prethodno. Na 1.1a nalaze se razne bilješke didaktičkog sadržaja.

9. رسالة اخري للمرعشي – **Risala uhra lil Mer'aši.** Kratka rasprava iz oblasti tedžvida spomenutog Muhammeda el-Mer'aši Sačakli-zade. Ovo je druga i kraća rasprava u odnosu na prvospomenutu. Ta'lik – sitan.

10. رد الالحاد في النطق بالضاد لعالي المنصوري – **Reddu-l-ilhad fi-n-nutk bi-d-dad li 'Ali El-Mensuri.** Druga rasprava o izgovoru glasa ض od spomenutog El-Mensurija. Nesh slab. Na 1.1a nalaze se bilješke iz hadisa i fikha.

11. فتوة في مسائل الضاد – **Fetva fi mes'eleti-d-dad.** Rasprava u obliku fetve o izgovoru glasa ض. Napisao Ebu Salah 'Ali b. Muhsin es-Sa'idi el-Ezheri. Pisac ovim odgovara na pitanje koje mu je postavio šejh Muhammed al-Magribi et-Tilismani. Nema naslova. Na 1.1a i u vrhu prve stranice nalaze se bilješke iz tedžvida i fikha (Dobrača, 1963: I/98–101).

Zaključak

Tedžvid, kao jedna od najznačajnijih nauka Kur'ana, predmet je izučavanja i zanimanja još prvih muslimana. U toku objave Kur'ana, melek Džibril naučio je Muhammeda, s.a.v.s., praktičnoj primjeni tedžvidske znanosti, koja do tada nije bila poznata među Arapima. Božiji poslanik, s.a.v.s., podučavao je ashabe pravilima učenja Kur'ana, a oni su, kao misionari, putnici ili trgovci, stečeno znanje iz oblasti tedžvida i drugih islamskih disciplina prenosili na sljedeću generaciju. Od tada, pa do dana današnjeg, islamski učenjaci širom svijeta pridavali su važnost ovoj naučnoj disciplini. Shodno tome, napisana je vrlo opsežna literatura gotovo na svim jezicima kojim govore pripadnici islama. Svakako, među ove muslimanske narode svrstavamo se i mi Bošnjaci, jer je na bosanskom jeziku napisano i sačuvano desetine rukopisa iz oblasti tedžvida. Nažalost, neki su od ovih rukopisa nestali, a neki još nisu pronađeni i obrađeni. U radu smo obradili i analizirali pet rukopisa tedžvida koji se nalaze u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu.

Literatura

Babić, Ibrahim (2004). *Zaboravljeni zenički Al-Azhar-Sultan Ahmedova medresa*, Zenica, MIZ-e Zenica.

Dobrača, Kasim (1963). *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa I*, Sarajevo, Starješinstvo islamske zajednice za SR Bosnu i Hercegovinu.

Eš-Šafi, M. Zekerija (1428/2008). *Ed-Dekaiku'l-muhkeme*, Damask, Daru'l-mektebi.

Fajić, Zejnil (1424/2003). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa XI*, London-Sarajevo, El-Furkan Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.

Jahić, Mustafa (1421/2000). *Katatalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa VIII*, London-Sarajevo, El-Furkan Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.

Lavić, Osman (1423/2002). *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa X*, London-Sarajevo, El-Furkan Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.

Rukopis *Ed-Durru'l-jetim* od Muhammeda b. Pira Ali el-Birgavija

Safet Husejnović

TAJWEED MANUSCRIPTS IN THE GAZI HUSREV-BEY MADRASAH

Abstract

Since the time of the Last Revelation the first Muslims dedicated much attention to the correct recitation of the Qur'an. The Prophet of Allah, Muhammad, peace be upon him, personally used to send the Qur'an reciters to some provinces with the task to teach others the correct recitation of the Qur'an. With respect to this, tajweed is a scientific discipline that studies the phonetics of the Qur'an. Since the advent of Islam up to the present days scientific Muslim circles all around the world have properly understood the importance of this discipline. This resulted in extensive literature almost in all languages, spoken by numerous Muslim nations. We are also among them, since a few manuscripts and textbooks from this field have been published in our language. Unfortunately, some of the manuscripts have disappeared, while some have never been found and examined. In this paper we study and analyze several tajweed manuscripts which can be found in the Gazi Husrev-bey Madrasah in Sarajevo.

Keywords: the Qur'an, tajweed, manuscript, length, vowel, consonant

د. صفت حسينوفيتش

مخطوطات التجويد في مدرسة غازي عيسى بيك

ملخص

كرس المسلمون الأوائل اهتمامهم منذ نزول الوحي لقراءة القرآن الكريم بطريقة سليمة . كان الرسول صلى الله عليه وسلم يرسل بنفسه الأشخاص المتخصصين بقراءة القرآن الكريم الى بعض المناطق ليقوموا بمهمة تعليم وتدريب الآخرين القراءة الصحيحة للقرآن الكريم . وعلى أساس ذلك فان التجويد هو علم يهتم باخراج كل حرف من مخرجه دون تحريف أو تغيير . منذ ظهور الاسلام وحتى يومنا هذا فان الأوساط العلمية للمسلمين في جميع أنحاء العالم قد فهمت أهمية هذا العلم مما أدى الى تأليف عدد هائل من الكتب في جميع اللغات تقريبا التي تتحدث بها العديد من الشعوب الاسلامية . ومن بين هذه الشعوب الاسلامية ننتمي نحن ، لأنه في بلادنا وبلغتنا تم كتابة وطباعة العديد من المخطوطات والكتب في مجال التجويد . للأسف فقد اختفت بعض هذه المخطوطات في حين لم يتم العثور على البعض الآخر ومعالجتها . في هذه المقالة قمنا بمعالجة وتحليل بعض مخطوطات التجويد التي تتواجد في مدرسة غازي عيسى بيك في سرايفو .

الكلمات المفتاحية : القرآن الكريم ، التجويد ، المخطوطة ، مد ، حركة ، صامت .